

Sociosofija ir praktoteorija

EVALDAS JUOZELIS

Mykolo Romerio universitetas, Filosofijos ir humanistikos institutas, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

El. paštas ejuozelis@mruni.eu

Sociosofija straipsnyje vadinu tyrimus, reflektuojančius ontologines ir epistemologines socialinių mokslų teorijų prielaidas. Praktoteorija vadinu akademinę nuostatą iššūkius dabarties mokslo filosofijai priimti susitelkus ne į mokslo žinių, bet mokslo veikų turinį. Šia prasme tiek mokslo filosofija, tiek sociosofija kaip mokslo filosofijos dalis gali vadovautis arba nesivadovauti praktoteorija, kadangi ji yra ne mokslo filosofijos pamatas ar bendroji direktyva, o pasirinktinis tyrimo būdas.

Pasiremdamas Alexanderio Wendto, Theodoro Schatzki, Algimanto Valantiejaus, Andy Pickeringo, Bruno Latouro, Zygmunto Baumano, Josepha Rouse'o sociosofiniais tektais straipsnyje analizuoju, kokios yra praktoteorinės sociosofijos – antidisciplininio naujadaro – ypatybės ir perspektyvos.

Raktažodžiai: socialinės teorijos, ontologija, epistemologija, mokslo praktikos, refleksija, discipliniškumas

ĮVADAS

Natūralu manyti, kad socialinių mokslų sėkmę lemia jų gebėjimas išreikšti (socialinę) tikrovę, t. y. disciplinos pagrįstumas gali ir turi būti matuojamas jos epistemologinių ir ontologinių parametru suderinamumu. Pastarąjį, žinoma, lemia metodas, įgalinantis daiktinės tikrovės ir nedaiktinio tikrovės pažinimo jungtį. Tačiau metodas taip pat yra veikiamas ontologinių ir epistemologinių prielaidų, kuriomis, sąmoningai ar ne, vadovaujasi kiekviena disciplina. Kokios tai prielaidos ir kokias alternatyvas, galimai padėsiančias išsivaduoti iš šio samprotavimų rato, siūlo dabartiniai socialinių mokslų teorijų ontologinių ir epistemologinių pagrindų tyrimai, arba sociosofija?

Iliustratyviausiu aptariamos problematikos sociosofiniu tekstu lietuvių kalba laikau Alexanderio Wendto *Tarptautinės politikos socialinę teoriją* (Wendt 2005). A. Wendtas tvirtina, kad brandi socialinė teorija (toliau – ST) turi nuosekliai parodyti, kaip visuomenėje aktualizuojami socialiniai veiksniai (galia, interesai, identitetas ir kt.), užuot įsitvėrusi tam tikrų išankstinių ontologinių ir metodologinių prielaidų ir jų pagrindu statyškai reprezentuotą tariamą visuomenės sandarą. Pavyzdžiui, galią ir interesus laikydamas socialines struktūras grindžiančiomis jėgomis, materializmas nuvertina socialinių idėjų poveikį; idealizmas, visuomenę apibrėžiantis per „socialinę sąmonę“ kaip idėjų ir žinių pasiskirstymą, materialias jėgas nuvertina iki socialinių agentų konkrečiai įprasminamų ir savarankiškos reikšmės neturinčių „materialių realizacijų“; agentų ir struktūrų santykio atžvilgiu individualizmas socialinius mokslinius aiškinimus redukuoja iki autonomiškų individų kauzalinės sąveikos; holizmui socialinių agentų ir jų sąveikų

padariniai apima agentų konstravimą tiek kauzaline, tiek konstitutyvine prasme, bet suponuoja agentų priklausomybę nuo struktūrų (Wendt 2005: 335). Atitinkamai sulyginus šias nuostatas (Ten pat: 40–43) išvedamos realistinės (individualizmas-materializmas), liberalistinės (individualizmas-idealizmas), marksistinės (holizmas-materializmas) ar postmodernistinės (idealizmas-holizmas) socialinės teorijos.

Nė vienos iš šiuolaikinių socialinių teorijų A. Wendtas nelaiko nuoseklia. Esą iki šiol taip ir nepavyko realistinio ST kurso suderinti su idealistiniu bendrųjų idėjų objektyvumo pripažinimu, t. y. socialinių veiksmų reikšmės bei padarinių priskyrimo socialinių agentų diskursams aiškinimo procedūros išliko prieštaringos ir tai, suprantama, kvestionuoja ST moksliskumą. Mano supratimu, pagrindinė priežastis, ko gero, yra ta, kad nepakankamai akcentuodamos *ontologinę* savo tyrimų plotmę ST per menkai reflektuoja socialinės tikrovės, ją sudarančių dėmenų ir jų ryšių *praktinį* pobūdį. Kitaip tariant, keliu hipotezę, jog bet kokios (įskaitant A. Wendto) socialinės teorijos nuoseklumas rekonstruotinas praktoteorinėje-ontologinėje, o ne epistemologinėje plotmėje.

„VIDURIO KELIO“ SOCIOFIJA

A. Wendto „idealistinė socialinė teorija“ kaip tik ir imasi socialinio mokslinio tyrimo ontologizavimo. Pirma, operuodamas priešastingumu autorius akcentuoja perskyrą tarp kauzaliųjų ir konstitutyviųjų idėjų padarinių*. Antra, pripažįsta, jog sociologinė analizė negali pasikliauti empiriniais duomenimis ir apeliuoti į socialinius „faktus“, kurie visada jau yra persmelkti ontologinių prielaidų, atitinkamai fokusuojančių mūsų suvokiantįjį „matymą“. Trečia, jis žengia rizikingą ir socialinių teorijų tradicijoje netikėtą žingsnį: įprastą realistinę ontologiją ir idealistinę epistemologiją pakeičia idealistine (konstruktyvistine) ontologija ir realistine („natūralistine“) epistemologija.

A. Wendto požiūriu, tik tokiu būdu galima nuosekliai pademonstruoti, kad „materiali organizacija“ (biologiniai poreikiai, fizinė aplinka, technologiniai produktai), kuri yra pavaldi „vidinėms kauzalinėms galioms“, negali būti atsiejama nuo „ypatingos rūšies“ idėjų – „interesų pasiskirstymo sistemoje“ – aprašytinų tik konstitutyvaus teorizavimo priemonėmis. Taigi galia ir interesai „priklauso nuo kultūros formuojamų idėjų, todėl būtent pastarosios turi būti mūsų atskaitos tašku“ (Wendt 2005: 52). Kitaip tariant, epistemologija „natūralizuojama“ ontologizuojant konstruktyvizmą: autoriaus „vidurio kelias“ arba „sintetinė pozicija“, išskirdama du – kauzaliuosius ir konstitutyvius – struktūros padarinius, ir du – mikro- ir makro- – struktūros lygius, apibūnuoja individualistinę subjektų kaip autonominių esinių sampratą, tačiau individualias subjektų savybes aiškina kaip „socialines išraiškas“, kurias apsprendžia būtent ontologiškai rekonstruojamas, save generuojantis bendrųjų idėjų transformavimo(si) procesas – kultūra. Šia prasme kultūra yra „savaimė išsipildanti pranašystė, t. y. subjektai veikia remdamiesi bendrais lūkesčiais ir tai skatina šių lūkesčių atkūrimą“ (Ten pat: 53).

Panašu, kad teoretiko sintetinės pozicijos „nuoseklumas“ epistemologiniu požiūriu yra *circulus vitiosus* atvejis. Neaišku, kodėl bendrąsias idėjas, o ne socialinius agentus (subjektus) turėtume laikyti ST atskaitos tašku: ir pirmosios, ir antrieji yra konstruktyvistškai

* „Kauzaliniam santykiui antecedentas X sukelia padarinį Y, laiko atžvilgiu X yra ankstesnis ir egzistuoja nepriklausomai nuo Y. Konstitutyviame santykiui X yra tai, kas yra, dėl jo ryšio su Y. X suponuoja Y ir nėra jokio atskyrimo laike; jų santykis yra vėčiau būtinas nei atsitiktinis. Kauzaliniai ir konstitutyvūs padariniai yra skirtingi, bet ne vienas kitą paneigiantys“ (Wendt 2005: 34–35).

teorizuojamos socialinės struktūros – kultūros – vediniai, tačiau jie kartu pasitelkiami paaiškinti tos pačios kultūros „transformavimo potencialą“. Kita vertus, A. Wendto ST ontologizavimo kursas remiasi tokiais kertiniais elementais: „tikrai svarbu tai, kas egzistuoja, o ne tai, kaip mes tai suvokiame“; „mokslas turi kelti klausimus, bet nepasikliauti metodais, o esminiai klausimai visuomenės moksle yra esmingai svarbūs aiškinamiesiems metodams“ (Ten pat: 49). Tai reiškia, kad epistemologinis ST instrumentarijus atskaitingas ne tiesiog ontologijai (kurią taip pat galime įvairiai konstruoti), bet veikiau socialinio tyrimo praktikai. Tada tyrėjas turi bent dvi išeitis: epistemologiją „postmodernistiškai“ arba „hermeneutiškai“ suporuoti su ontologija ir praktiškai atsisakyti radikalių struktūros-agento, objekto-subjekto, atradimo-aiškinimo perskyrų, kartu sukeldamas abejones ir dėl specifinio socialinio tyrimo turinio mokslisumo; arba tyrėjas gali siekti išlaikyti mokslinį socialinio tyrimo statusą, nurodydamas tyrimo objektyvumo kriterijus ir pademonstruodamas, kaip mokslinio tyrimo praktikoje jų laikosi. A. Wendtas renkasi pastarąją alternatyvą ir įjungia mokslinio realizmo ontologinį režimą, vis dėlto tikėdamasis išlaikyti kompromisą su „hermeneutika“.

Kompromisinė socialinės teorijos pozicija yra maždaug tokia. Socialinių procesų raidą bei struktūrą (pvz., valstybės ar tarptautinę politinę sistemą) apsprendžia agentų sąveika ir toji sąveika aprašytina ne reduktyvistiškai (idealistiškai ar materialistiškai), bet „sintetiškai“: realistine epistemologija paremta konstruktyvistinė ontologija tikrovę konfigūruoja kaip konstitutyviai steigiamų ir kauzališkai efektyvių santykių tinklą (plg. Ten pat: 84–93). Tačiau padariniai, kuriuos A. Wendtui tenka priimti, siekia gerokai toliau, nei jis yra linkęs pripažinti. Natūralių struktūrų ir socialinių struktūrų perskyra ontologiškai tampa pernelyg neapibrėžta. Tyrėjas „realistinis konstruktyvistas“ tiek natūralioms (kauzalinėms), tiek socialinėms (konstitutyvioms) struktūroms turi taikyti empirinio patikimumo kaip mokslinio objektyvumo mastelį. Bėda ta, kad jį taikydamas tyrėjas visada „pasiduoda“ ir konstitutyviam, ir kauzaliniam teorizavimui ir struktūros padarinius diferencijuoja epistemologinėje plotmėje kaip metodologiškai parankius, o ne praktiškai (empiriškai) aktualius duomenis. Ontologiškai kiekvienos struktūros padarinių teorinis diferencijavimas į konstitutyvius ir kauzaliinius neturi praktinės reikšmės. Paprastai tariant, mokslo praktikoje lyg ir nebelieka pagrindo griežtai skirti socialinę ir gamtinę sritis, o jų atžvilgiu taikyti kokias nors ypatingas objekto pobūdį atitinkančias empirinio tyrimo technikas.

Taigi A. Wendto „vidurio kelio“ sociosofinė rekonstrukcija yra pakankamai nuosekli ST „natūralizacija“. ST natūralizavimas čia išreiškia ne įprastinį reikalavimą gamtamokslinę metodologiją perkelti socialiniams mokslams, bet principinį pasitikėjimą natūra ir mokslų praktikomis, kurios atstovauja geriausiai išplėtotoms mokslų teorijoms (plg. Rosenberg 1996). Šis pasitikėjimas yra konstruktyvistinės ST ontologijos realistinis ramstis.

Paskutinėje analizėje socialinių reiškinių teorija turi remtis gamtos reiškiniais, įskaitant žmonių kūnus ir fizinę elgesį, kurie pasiduoda kauzalinei referencijos teorijai. Be gamtos konstruktyvizmas nueina per toli. <...> Esmė yra ta, kad kiekvienas (empirikas, racionalistas, procesų tyrėjas, postmodernistas ir kt. gali daryti tai, ką daro: realistiniu požiūriu, epistemologija negali privalomai daryti įtakos mokslinei praktikai. Realizmas nesuponuoja jokios konkrečios ontologijos, jokių ypatingų metodų arba jokios konkrečios teorijos apie visuomenę (Wendt 2005: 84, 104).

Taip socialinio tyrimo mokslinis statusas ir objektyvumo kriterijai tarsi atsitiktinai subordinuojami atskiroms mokslinėms praktikoms, o jas generuojančios tyrėjų grupės iš principo yra ribojamos ne kultūros, o vienintelio saugiklio – natūros, arba gamtinio priežastingumo.

PRAKTOTEORINĖ ANAMORFOZĖ

Gali kilti abejonių, ar A. Wendto teoriniai „išaiškinimai“ apskritai aktualūs šiuolaikiniams socialiniams mokslams, vienareikšmiškai išsąmoninusiems socialinių ir gamtos mokslų atskirtį. Vis dėlto socialinės, ypač „idealistinės“, teorijos nuoširdus siekinys – konstruoti trokštamą pasaulį ne normatyvistiškai, o realistiškai pateikti „mokslinį požiūrį“ į tai, „koks pasaulis yra“ (Wendt 2005: 35), ir padaryti tai geriau už konkurentus – skatina klausti, kaip moksliniu požiūriu pasiekiamas „koks pasaulis yra“ pažinimas. A. Wendto atsakymas yra – mokslas nežino, koks yra pasaulis („per mokslą mes laipsniškai įgyjame geresnį pasaulio supratimą, tačiau visos pretenzijos į žinojimą yra klaidingos ir ‘tiesa’ neduoda jokio įdomaus rezultato“ (2005: 70), bet tai netrukdo tirti pasaulį įvairiomis priemonėmis. Epistemologinis mokslų pliuralizmas neprieštarauja ontologiniam pasaulio vientisumui. Tačiau A. Wendtas nuosekliai neparodo, kuo čia dėtas mokslinis realizmas, kuris, nebūdamas moksline teorija, postuluoja nuo žmogaus nepriklausomos tikrovės mokslinį pažinimą.

Manychiau, būtent tyrimas kaip mokslinė praktika yra tikroji „realistinė“ laikysena pasaulio atžvilgiu. Tik žvelgiant iš praktinės „natūralistinės“ perspektyvos „idealistiniam“ ST turiniui neprieštarauja A. Wendto tvirtinimas, jog „socialinės struktūros ne mažiau realios nei materialios“ (Ten pat: 35). Ir tik praktiniu (o ne moksliai realistiniu) socialinės veiklos vientisumą propaguojančiu požiūriu A. Wendtas gali pagrįstai teigti, kad „socialinė sistema turi tik vieną struktūrą, sudarytą tiek iš materialių, tiek iš idėjinių elementų“ (Ten pat: 202). Tai tolygu pripažinimui, kad A. Wendto metodologiniais tikslais rūpestingai naudojami analitiniai instrumentai (priežastingumo tipologija, kokybiškai skirtingų – idėjinių ir materialių – struktūrų aprašymai, proceso ir struktūros dialektika) paveikūs tiek, kiek sėkmingu laikytinas ST „natūralizavimas“ arba (mokslo) teorijos apribojimas (mokslo) praktika. Pastaroji visada yra kai kas daugiau nei pasaulio ir pažinimo jungtis.

Praktikų teorijos žmogaus veiklą pateikia kaip betarpiškai medžiagiškai susaistytą su pasauliu: žmogaus suvokimas, kūniškumas ir pasaulio daiktiškumas interpretuojami kaip nedaloma visuma (Schatzki 2005). T. y. praktoteoriniu požiūriu nuolatinis betarpiškos aplinkos patyrimas kūnišką veiklą apibrėžia per jos praktinį kontekstą. Praktoteorijos reviduoja klasikines subjekto-objekto, faktinio-spekuliatyvaus, natūralaus-normatyvaus skirtis, kadangi atskaitos tašku laiko praktikas, kurios netapatintinos su žmogaus veiksmis, socialiniais procesais, teoriškai komponuojamomis gamtinės tikrovės struktūromis ar jų visuma. Praktikos nei gali būti į juos redukuojamos, nei jais paaiškinamos. Praktikas visada „sudaro žmogiška ir nežmogiška (*human / nonhuman*) veika“ (Schatzki 2005: 12), tad praktikų invariantiškumas solidžius praktikų tyrimus tarsi įpareigoja nespekuliuoti perdėtomis žmogiškųjų ir nežmogiškųjų veiksmių perskyromis. Praktoteorijų užmojis yra įveikti kitų teorijų gausiai vartojamų dvinarių opozicijų (protas-kūnas, agentas-struktūra, kultūra-natūra ir kt.) dirbtinai keliamas įtampas išsyk atsisakant ir jų primetamų metodų ir tuos metodus globojančių reprezentacionistinių tyrimų strategijų. Performatyvistinė nereprezentacionistinė praktoteorijų nuostata (Juozelis 2015) žinojimą, veiklą, kalbą, individą, poreikius, institucijas, galią, interesus ir kt. jau išsyk laiko atitinkamą išvestinę reikšmę turinčiomis praktikų išraiškomis, į bendrą praktikų lauką inkorporuojamomis per performatyvų – tik savo aktualizavimosi periodu galiojantį – praktinį suvokimą.

Taigi praktoteorinės sociosofijos diktuojamas tyrimo būdas remiasi prielaida, kad praktika yra savireguliacinė, savipakankama ir kartu ribojanti mokslinio žinojimo pretenzijas

atkurti, išaiškinti, prognozuoti ar kaip kitaip reprezentuoti, t. y. pavaduoti ir atstoti tikrovę. Praktikos yra sąveikos su mus supančiu pasauliu, jos į save įtraukia tuos gyvenamojo pasaulio dėmenis, su kuriais sąveikaujame, nepriklausomai nuo to, kaip šias sąveikas interpretuojame. Todėl per praktikas pasireiškiančios galios ir agentai (kurie nebūtinai yra individai) iš dalies steigiami tik aktualizuojantis praktikoms; šia prasme *praktika* yra fundamentalesnė kategorija nei *subjektas* ar *veikla*. Atitinkamai praktikų tvarumą lemia erdvėlaikyje išsklidusios skirtingų veikų sąveikos, tačiau atskiroje praktikoje susijusios veikos gali neturėti ir dažnai neturi bendrų charakteristikų ir tikslų, tad praktikos yra nuolatinio kismo būsenoje. Vadinasi, mokslinis tyrimo būdas turi būti itin lankstus, jautrus praktikų lauko pokyčiams, ir nėra jokios griežtos skirties tarp mokslo raidoje nuolat persidengiančių mokslinių ir nemokslinių praktikų (plg. Rouse 1996: 134; 2007: 74).

Tiesa, tikrovės komponentu mokslo praktika laikytina tik tada, jei yra „priežastingai interaktyvus pasaulio, kurį mokslas atskleidžia, dalis“ (Rouse 2007: 85). Kitaip tariant, praktikų savipakankamumo ir savitvarkos pradmuo yra anamorfinis natūralizmas. Būdamas interaktyvus priešastinio pasaulio dėmeniu toks natūralizmas pats sau tarsi nėra matomas ir nesileidžia teoriškai identifikuojamas, tačiau jo atžvilgiu visi kiti prieigos prie pasaulio būdai – empirizmas, konstruktyvizmas, realizmas, materializmas ir kt. – esą vertintini kaip pagrįsti tokia apimtimi, kokia priešastingai, t. y. praktiškai susaisto su gyvenamuoju pasauliu. Ir atvirkščiai, likusių pasaulio prieigų atžvilgiu pats anamorfinis natūralizmas atrodo lyg prieštaringas, iškreiptas tikrojo pasaulio padirbinys.

Bruno Latouro (2005) ir Andy Pickeringo (1995) teorijos, kurias dėl anksčiau įvardytų ypatybių priskiriu praktoteorinei sociosofijai, mokslo bendruomenės pasipriešinimo iš esmės ir sulaukė dėl to, kad remiasi savilegitimaciniu anamorfiniu natūralizmu, ontologinį natūralizmą (pasak kurio gamtos ir socialiniai mokslai angažuojasi skirtingiems tos pačios sudėtinės tikrovės segmentams (plg. Elder-Vass 2005)) poruojančiu su modifikuotu metodologiniu natūralizmu (skirtingas mokslinio tyrimo rūšis laikančiu lygiavertėmis priešastinės tikrovės atžvilgiu). Anamorfinio natūralizmo pasekmė – specifine priešastingumo samprata grindžiamas gyvenamojo pasaulio modelis. Gyvenamasis pasaulis priešastingumo atžvilgiu yra homogeniškas, tad gamtos ir socialinių mokslų praktikų sritys praktoteorinėje paradigmoje natūraliai persidengia. To neįmanoma nuosekliai tvirtinti reprezentacionistinėje (realistinėje, konstruktyvistinėje ar kitoje subjekto-objekto, kultūros-natūros atskirtį propaguojančioje) paradigmoje, kurią B. Latouras kritikuoja: „(1) ne socialinei gamtai (keistas kalbėjimo būdas) galioja priešastiniai ryšiai, kurie yra labiausiai klasikinio pobūdžio – jie yra visiškai scientistiniai; (2) socialinei gamtai egzistuoja pirmos rūšies priešastiniai ryšiai, be to, savireferenciniai E. Durkheim'o tipo ryšiai (mes kuriame visuomenę, kuri stebina visišku nesukurtų dalykų realizmu, taip panaikindama skirtumą tarp objekto ir subjekto); (3) taip pat egzistuoja trečios rūšies priešastingumas, išsigimėliškos rūšies, kurį būtų galima pavadinti kantišku, o dar tiksliau hiumišku, ir kuris susieja neutralius juslinius duomenis ir žmonių įsitikinimų sistemas. <...> Užuoat skirstęs trijų rūšių priešastingumą pagal skirtingas ontologines sritis (nesocialinę, socialinę ir jas sujungiančią tarpinę), aš kiekvieną jų priskiriu visiems esiniams. Tai suteikė man galimybę peržiūrėti klausimą, iš ko yra padarytos visuomenė ir gamta. Tvirtinu, kad šis klausimas tapo empiriškai studijuotinu tik atlikus tokį metodologinį žingsnį“ (Latour 1999: 119, 125).

B. Latouras įsitikinęs, kad „modernaus“ natūros-kultūros (ar gamtos-visuomenės) supriešinimo panaikinimas leidžia pamatyti tarpinį gyvenamojo pasaulio klodą, kurio šoviniškas subjektyvizmas ar dehumanizuotas objektyvizmas neižvelgia komplikuotose

priežastinių esinių sandūrose. Taip pat šis „metodologinis žingsnis“ lemia gerokai daugiau nei empirinių tyrimų pokytį. B. Latouras kvestionuoja „sveiko proto“ diktuojamą socialinės teorijos prielaidą, kad tik visuomenė yra savireferencinė gyvenamojo pasaulio struktūra (esą „tik visuomenės mokslo teorijos turi galimybę tapti jų pasaulio dalimi“ (Wendt 2005: 88). Praktoteoriškai, tiek kauzalinės referencijos teorijos (tikrovė lemia teoriją), tiek konstitutyvinės konstruktyvistinės teorijos (teorija lemia tikrovę) yra praktikų lauko dispoziicijoje ir jų konceptualiniai skirtumai yra *pragmatinės* kilmės.

Tai reiškia, kad ir natūralių, ir socialinių procesų suvokiamumas yra pavaldus performatyviai atliekamai refleksijai ir jokie išorinio pagrindimo, kaip antai bendro tikslo, atitikimo „objektyviai tikrovei“ ar nustatytai tvarkai, nereikalauja. Tai taip pat reiškia, kad A. Giddens nurodymas sociologijai tirti socialinių agentų veiksmų konstituojamas struktūras (1976: 160) turi būti išplėstas, kadangi visos tiriamos struktūros, įskaitant „natūralias“, yra konstituojamos aktyvių veiksmų (prasmų kūrimo, normų nustatymo, konceptualinio artikuliuojimo, intersubjektyvaus patikrinimo ir kt.). Pagaliau tai reiškia, kad ne tik „sociologų aiškinimo formos turi būti įtraukiamos į socialinę analizę“, t. y. ne tik sociologija „darosi vis labiau reflekyvi ir vis labiau linkusi atsigręžti į savo pačios išsisknijusias orientacijas“ (Valantiejus 2002: 18). Anamorfiniis natūralizmas, save įausdamas į interaktyvų priežastinį praktikų tinklą, ne blokuoja, bet skatina refleksiją, kuri nepalieka jokių „objektyvių“ taisyklių, ribojančių arba įgaliojančių atitinkamą mokslo rūšį vienaip, o ne kitaip struktūruoti savo tyrimą. Tardami, jog gamtamokslis turi būti toks, kad jo objektyvumui nekliudytų įvairūs savirefleksiniai teršalai, o socialiniai mokslai turi būti konstruojami taip, kad laikytųsi savianalizės ir savikritikos instrukcijų, pateisinančių neapibrėžtą ontologinį socialinių reiškinų statusą, be jokio pagrindo tvirtintume, kad natūralūs reiškiniai, priešingai nei socialiniai, nepriklauso nuo praktinės terpės, juos apskritai paverčiančios suvokiamais. Praktoteorijos požiūriu, „hermeneutinė suvokimo reikšmė taikoma universaliai ir neatiskiria vienos disciplinos ar teorijos nuo kitos“, o „tyrimo hermeneutinis pobūdis kaip toks neimplikuoja, kokie tyrimo objektai turi būti“ (Rouse 1987: 172). Tai yra išsakmus reikalavimas liautis praktikuoti bet kokius disciplinų dauginimo, atribojimo ir jungimo projektus prisidengiant stratifikuotos tikrovės „skirtingais“ regionais.

Technomokslinėje gyvenamojoje aplinkoje, panašiai kaip „pirmykščiam“ gyvenamajame pasaulyje, tikrovė yra dauginė, „pliuralistiška“ ir neapibrėžta, bet dėl to netampa šizogenetiška, mažiau homogeniška ar „nereali“. Tiesiog šioji tikrovė jau nebėra tokia, kioje buvo įpratę gyventi modernybės kartos. Tarpinis difuzinis gyvenamojo pasaulio koldas nėra natūros ir kultūros sferų sueities atsitiktinis darinys, aiškintinas socialinių teorijų „viduriniojo kelio“ priemonėmis, bet veikiau tikrovės, nors ir „hibridinės“ (Latour), šerdis, dauginanti nestabilius persidengiančius praktikų tipus ir atitinkamus sąlygiškai mokslinius šių tipų analizės būdus.

PASEKMĖS IR TIKSLAI

Pasekmės, kurias implikuoja praktoteoriškai perorientuojama sociosofija, yra dvejopos. Pirmoji A. Pickeringo įvardijama kaip „sociologijos decentralizacija“. Tai tradiciškai asimetriškas įcentrinis socialinių teorijų susitelkimas į socialinę sferą (sudarytą iš socialinių struktūrų, faktų, prasmų, interesų ir kt.) keistinas simetriška išcentruojančia, socialinius, konceptualinius, medžiaginius veiksmus ir jų ryšius proporcingai inkorporuojančia perspektyva (Pickering 2005a: 353). Simetriška socialinė teorija kartu yra *posthumanistinė*: „ji nuo pat pradžių pripažįsta, kad medžiagiškojo ir žmogiškojo veikimo (*agency*) apribai yra

abipusiškai konstituojami“ (Pickering 2005b: 173). Naujausia šiuolaikinių mokslų mada yra konstruoti *inter, intra, trans* disciplinas; simetriniu posthumanistiniu požiūriu toks žaidimas remiasi prietaringu įpročiu tikrovę *a priori* skaidyti į kokybiškai nesuderinamas sritis, konstruotojams suteikiančiu progą ieškoti ir „atrasti“ sričių „suderinimo“ būdus „įgyvendinant“ naujas „produktyvias“ skirtingų tyrimų samplaikų galimybes. A. Pickeringas siūlo žengti priešinga kryptimi: atskaitos tašku laikant mokslų praktikas, atsikratyti įjunkio visur matyti „paslėptas struktūras“, verktinai reikalaujančias loginių išaiškinimų, ir labiau kliautis empirija. Empirinė „logika“ savo ruožtu diktuoja, kad praktikoje „socialumas“ negali paaiškinti conceptualinių ir medžiaginių gyvenamojo pasaulio transformacijų, taip pat ir atvirkščiai. Adekvatus tyrimas visada yra heterogeniškas, laikiškas ir neredukuotinas į „disciplinines schemas“ (Pickering 2005b: 181).

Antroji praktoteorinės sociosofijos pasekmė kyla iš pirmosios. Gyvenamasis pasaulis visų pirma ir „iš esmės“ yra praktikų laukas. Bet kokie „įsitikinimai“ ar „interpretacijos“ čia eina „kartu“ su praktikomis ir jų neapsprendžia. Kaip interaktyviai priežastingo pasaulio dėmuo praktika yra erdvėlaikinė sąveika ir visada bent iš dalies medžiaginis procesas, kuris kaip toks nėra iki galo conceptualizuojamas ir nepasiduoda „struktūravimui“ ar „disciplinavimui“. Šia prasme „kaip mokslo praktikos plėtojasi, nelemiame nei mes, nei nuo mūsų atskirtas pasaulis. Praktika formuojasi nuolatinėje mokslininkų ir pasaulio sąveikoje, praktikos ‘tikslas’ išplaukia iš šio sąveikavimo“ (Rouse 2007: 83). Tai išsyk inicijuoja tiek *tikslo* sąvokos socialinėse teorijose, tiek pačių *socialinių mokslų tikslų*, arba paskirties, reviziją. Praktoteorinė sociosofija išsklaido sociologijos teleologinės epistemologijos (Valantiejus 2002: 20) rūpestį. *Tikslas* (atitinkamai ir priemonės, uždaviniai, siekiniai, interesai, poreikiai ir kt. praktiškai yra imanentinė kategorija, todėl apibrėžiama praktikos ir galioja kaip atitinkamos praktikos sandas. Pavyzdžiui, bendras tikslas yra paveikus („turi prasmę“) tiek, kiek bendra ir veiksminga yra tam tikra jį generuojanti socialinė praktika.

Socialinių disciplinų paskirtis sociosofinei refleksijai yra bene įdomiausias klausimas. Praktoteorinei sąmonei socialinės inžinerijos idėja nėra svetimas dalykas. Vis dėlto ji apverčia teorijos-praktikos santykį ir teigia, kad ontologinis veiklos pirmumas turi lemti atitinkamus socialinių procesų modelius, atskleisti trumpalaikius reguliarumus ir generuoti atitinkamas idėjas. Atvirkštinė seka, be abejo, yra ne tik galima, bet buvo ir yra aktyviai propaguojama, tačiau tiek globalinės, tiek lokalinės socialinės inžinerijos nesėkmės praktoteorinei sąmonei implikuoja prigimtines gyvenamojo pasaulio sandaros nepaisymą. Ontologinis praktikų neapibrėžtumas yra savotiškas nepamatuotų scientistinių ir ideologinių pretenzijų saugiklis. Su šiuo neapibrėžtumu, mano nuomone, nuosekliai suderinama mintis, kad socialinių teorijų paskirtis visų pirma yra eiliniams visuomenės nariams „nematomo visuomenės mokslo“, apsprendžiančio tariamą socialinio pasaulio sudėtį, dalis ir jų ryšius, kritika (Latour 2005: 256–257).

Praktoteorinė sociosofija taip pat antrina Zygmunto Baumano sociologinei postmodernumo teorijai, atsisakančiai struktūruotos socialinės tikrovės esmės kaip atskirus veiksnius vienijančio tikslo paieškų ir susitelkiančiai į *habitat* kaip praktinį lauką, kuriame veikiama, kuriame tveria visi socialiniai veiksmai ir jų prasmės, tačiau pats *habitat* neapibrėžiamas ir nieko galutinai neapibrėžia (Bauman 1998: 70–71). Tad socialinės disciplinos, į praktikuojamus tyrimų būdus reflektiviai inkorporuodamos neapibrėžtas savo pačių ontologines prielaidas, ko gero, prarastų vienareikšmiškumą ir teisingų žinių reiškėjų „garbę“, tačiau tikėtinai padidintų metodologinį skaidrumą ir situatyvų efektyvumą.

IŠVADOS

1. Praktoteoriniu požiūriu nėra nei poreikio, nei galimybių šiuolaikinių socialinių mokslų veiksmingumą ir tikslus apibrėžti apeliuojant į tariamai objektyvius, nuo specifinės veikos nepriklausomus tikrovės parametrus. Technomokslinė tikrovė adekvačiau suprastina ne kaip socialinės inžinerijos, kurioje teoriškai konstruojami tikslai visada lemia praktiką, išraiška, bet kaip interaktyvių veikų konstituojamas ir rekonstruojamas anamorfiškas priežastinis laukas.

2. Atsargiai vertindama socioinžinerines racionalizacijas, praktoteorija santūri ir (socialinių) disciplinų atribojimo, jungimo ir dauginimo atžvilgiu. Aprioristiškas tikrovės skaidymas į kokybiškai nesuderinamas metodologines sritis yra nenuoseklus epistemologiškai orientuoto mąstymo pasekmė. Praktoteoriniu požiūriu empirinė tyrimo „logika“ konceptualines ir medžiagines gyvenamojo pasaulio transformacijas provokatyviai sulydo į heterogenišką, prisitaikėlišką, disciplininių perskyrų nepaisantį *habitat* tyrimą.

Gauta 2016 02 29

Priimta 2016 06 29

Literatūra

1. Bauman, Z. 1998. „Sociologinė postmodernumo teorija“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2: 68–76.
2. Elder-Vass, D. 2005. “The Emergence of Social Structure and the Question of Naturalism”. Prieiga per internetą: <http://homepage.ntlworld.com/d.eldervass/evcom/papers/BSA%202005%20Naturalism%20V3.pdf>
3. Giddens, A. 1976. *New Rules of Sociological Methodology: A Positive Critique of Interpretive Sociology*. London: Hutchinson.
4. Juozelis, E. 2015. „Natūralistinė ir hermeneutinė mokslo topologijos“, *Filosofija. Sociologija* 26(1): 3–11.
5. Latour, B. 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press.
6. Latour, B. 1999. “For David Bloor... and Beyond: A Reply to David Bloor’s ‘Anti-Latour’”, *Studies in History and Philosophy of Science* 30(1): 113–129.
7. Pickering, A. 2005a. “Decentering Sociology: Synthetic Dyes and Social Theory”, *Perspectives on Science* 13(3): 352–405.
8. Pickering, A. 2005b. “Practice and Posthumanism. Social Theory and a History of Agency”, in *The Practice Turn in Contemporary Theory*, eds. T. Schatzki, K. Knorr-Cetina, E. von Savigny. London, N.Y.: Routledge, 172–183.
9. Pickering, A. 1995. *The Mangle of Practice: Time, Agency and Science*. Chicago: University of Chicago Press.
10. Rosenberg, A. 1996. “A Field Guide to Recent Species of Naturalism”, *The British Journal for the Philosophy of Science* 47(1): 1–29.
11. Rouse, J. 2007. “Naturalism and Scientific Practices: a Concluding Scientific Postscript”, in *Naturalized Epistemology and Philosophy of Science*, eds. Ch. M. Mi, R. Chen. Amsterdam: Rodopi, 61–86.
12. Rouse, J. 1996. *Engaging Science: How to Understand its Practices Philosophically*. Ithaca: Cornell University Press.
13. Rouse, J. 1987. *Knowledge and Power. Toward a Political Philosophy of Science*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
14. Schatzki, T. 2005. “Practice Theory”, in *The Practice Turn in Contemporary Theory*, eds. T. Schatzki, K. Knorr-Cetina, E. von Savigny. London, N.Y.: Routledge, 10–23.
15. Valantiejus, A. 2002. „Sociologijos dialogas kaip metodinė abejonė“, *Filosofija. Sociologija* (221): 17–23.
16. Wendt, A. 2005. *Tarptautinės politikos socialinė teorija*. Vilnius: Eugrimas.

EVALDAS JUOZELIS

Sociosophy and practo-theory

Summary

The article discusses *sociosophy* as a research that reflects ontological and epistemological assumptions of social science theories. Jointly it introduces *practo-theory* as an academic attitude, which deals with the challenges of modern philosophy of science by focusing not on scientific knowledge but rather on the content of scientific activity. In this sense, both the philosophy of science and sociosophy as its counterpart can operate or refuse to operate within the *practo-theory*, since it is not a foundation or primary directive for the philosophy of science, but a voluntary type of research.

By referring to particular texts of Alexander Wendt, Theodor Schatzki, Algimantas Valantiejus, Andy Pickering, Bruno Latour, Zygmunt Bauman, and Joseph Rouse I examine what is characteristic to the new antidisiplinary project – *practo-theoretical* sociosophy, and conclude that social disciplines that reflectively incorporate ontological assumptions into their own research practices will probably lose certain clarity and unambiguousness, but will likely increase methodological transparency and situative efficacy.

Keywords: social science theories, ontology, epistemology, research practices, reflection, disciplinarity